

LLORENÇ PERIS (1503-1542) I EL SEU MECENATGE ARTÍSTIC EN LA COL·LEGIATA DE SANT PERE D'AGER

Francesc Fité i Llevot

No es pot entendre l'art de l'església sense tenir en compte el mecenatge artístic. L'art reiigiós, sense cap mena de dubte, ha comptat en tot moment amb uns promotors i sovint mentors que han propiciat la creació de les grans obres. Per això sovint, poder escatir el context històric d'una obra d'art ens resulta tant o més gratificant que encertar autories o aspectes referents a la seva morfologia, perquè aquest tipus de recerca li dóna una nova dimensió, abans considerada secundària, que ens permet entendre millor els fenòmens artístics que connecten directament amb els promotors o amb llur context social. En el nostre cas, que ens referirem a una època pont entre l'Edat Mitjana i la Moderna, aquests promotors són, indefectiblement, o de l'estament eclesiàstic o de la noblesa o de l'estament burgès, compostat en l'època que ens ocupa, pels gremis artesans urbans, els mercaders i els comerciants. La finalitat de la seva realització és sempre religiosa, però no hi ha dubte, almenys des del segle XIV, que a través del mecenatge, el que es pretén és enaltir i perpetuar la personalitat i àdhuc el llinatge del comitent; això es fa palès sobretot quan es funden capelles particulars en les esglésies, que esdevenen llocs d'enterrament familiars, en les quals solen destacar-hi les tombes dels promotors de l'empresa artística, així com el retaule de l'altar o altres accessoris de caràcter litúrgic. A través de les inscripcions i sobretot de l'heràldica és com es manifesta més clarament aquest mecenatge, ja siguin obres arquitectòniques, d'escultura, d'orfebreria o àdhuc manuscrits.

L'objecte d'aquesta comunicació és presentar un d'aquests mecenes, vinculat a la Col·legiata de Sant Pere d'Ager, interessant perquè fou, a més a més, un dels introductors dels primers corrents de l'humanisme a les terres de Lleida i en aquest sentit també del nou llenguatge artístic que des d'Itàlia s'anà imposant arreu d'Europa al llarg del segle XVI. Jugant un paper important, creiem, el moviment cultural i humanista que per aquesta època es desenvolupà a la ciutat de Tarragona. Generalment, els mecenes que es vinculen a les esglésies no solen ser molts. Pel que fa a la Col·legiata d'Ager, en podem destacar dos, endemés del qui ens ocupa. En primer lloc, Arnau Mir de Tost, que funda i dola generosament la nova església romànica¹. En segon

1. Vegeu de l'autor *Reculls d'Història de la Vall d'Ager. I-Període Antic i Medieval*. Ager, 1985, 117-183.

lloc, el comte d'Urgell Pere d'Aragó, el pare de Jaume el dissortat, promotor del nou claustre gòtic, possiblement juntament amb la seva mare Cecília de Comenge. Llur heràldica en les claus de volta és el testimoni més feiaent del que deiem més amunt i gairebé l'única font històrica que ens en dona testimoni, si exceptuem el testament del comte². La importància d'aquest monument arquitectònic del gòtic florit rau, a més del seu valor artístic, en què forma part de tot un conjunt d'empreses artístiques promogudes pels expressats comtes, que suposaren la participació d'una sèrie d'artistes, picapedrers i escultors majorment, vinguts de fora, de l'entorn artístic de la Seu Vella de Lleida. D'entre les empreses artístiques que promogueren, destaquem l'església de Santa Maria de Castelló de Farfanya³, que duu també a les voltes l'heràldica comtal, i la capella de Sant Miquel de Balaguer, per no fer esment de les poquíssimes restes pervingudes del Castell Formós que sobre l'antiga alcaçavaferen construir els comtes, reaprofitant elements del vell palau àrab⁴.

El personatge al qual ens volem referir és En Llorenç Peris, que fou abat comendatari de l'abadia d'Ager i a l'ensens bisbe auxiliar de la mitra de Tarragona, quan la regia l'arquebisbe Gonzalo Fernández de Heredia, del qual era parent segons ell mateix ens indica en alguns documents⁵. Hem de manifestar que no es tracta pas de l'exhumació d'un personatge oblidat, doncs ja el pare Caresmar i fra Pere Sanahuja ofereixen dades de la seva biografia, tot ressaltant la seva personalitat⁶. També per part dels estudiosos tarraconins s'ha guardat memòria de les empreses artístiques

2. *Ibid.*, 312-316 i 305-306.

3. L'escultura d'aquesta església, actualment en un greu estat de deteriorament, és d'un gran interès i exigeix un estudi, que ha endegat ja Na Carmen Berlabé.

4. Pel castell de Balaguer, segueix essent fonamental l'estudi de Christian Ewert "Hallazgos islámicos en Balaguer y la aljamería de Zaragoza", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 97, 1979 (Madrid).

5. Vegeu de l'autor "Llorenç Peris, un abat humanista i mecenes d'art a la Col·legiata de Sant Pere d'Ager", *Miscel·lània del segle XVII*. Institut d'Estudis Ilerdencs (en premsa). En aquest treball es dona notícia dels distints documents i s'afegeix un annex documental amb la transcripció dels més interessants.

6. J. VILLANUEVA *Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, Impr. de la Real Academia de la Historia, 1851, IX, 122, 136-138 i 149-150; P. Sanahuja *Historia de la Villa de Ager*, Poblet, 1961, 163 i 255; J. Caresmar *Compendi de tots los instruments antics y moderns ques troban en lo Arxiu de la molt Insigne Colegiata de Sant Pere de Ager, transumptats de ordre del molt illtre, Sr Don Francisco Estere Arxipreste de ella en lo any MDCCCLXVII*, Ms. en fol. i s. n., Arxiu Històric «Jaume Caresmar d'Ager» (existeix un altre exemplar a la Biblioteca de Catalunya); *ib.* *Sumario cronológico de los instrumentos auténticos recogidos en el archivo de la Insigne Colegiata de Ager en el Principado de Catalunya*, ms. en fol., de l'any 1768, s. n., existent en el mateix Arxiu (existeix un segon exemplar a la Biblioteca Nacional de Madrid).

promogudes per ell a la Seu Metropolitana⁷. La nostra aportació, en aquest sentit, es centrarà en aquesta faceta de promotor de les arts en relació a l'abadia d'Ager, per la qual cosa comptem amb tot un conjunt de documentació, no massa coneguda, prou interessant per estudiar el personatge, sobretot perquè a través de les deixes i fundacions que institueix s'ens perfila la seva personalitat, ben pròpia de l'època, interessada pels pobres i menesterosos, la seva església i la comunitat de canonges, així com els habitants de les viles d'Ager i la Règola⁸. En molts aspectes ens recorda figures imbuldes també pels nous corrents humanistes, com l'arquebisbe esmentat Gonzalo Fernández de Heredia o el bisbe de Lleida d'origen aragonès Jaume Conchillos⁹, contemporani seu. A tots els veiem amb el mateix tarannà reformista i pietós, interessats per la pròpia ciutat i creant distintes fundacions i deixes i evidentment esmerçant part dels seus fons en promoure empreses artístiques.

En aquest sentit, Llorenç Peris sufragà el nou hospital de Sant Nicolau de la vila d'Ager i instituí una pensió anual¹⁰; s'encarregà també de fer construir el nou rellotge horari, de la mateixa forma que l'arquebisbe ho feu fer per Tarragona i es renovà el vell a Lleida, durant l'època del bisbe Conchillos¹¹. Tot ells crearen beques per a dotar a núbies casaderes pobres, així com per ajudar al sosteniment d'estudiants pobres de gramàtica. En les seves respectives seus feren reformes que atenyeren tant aspectes referents al culte com al rite i la litúrgia; a més a més, feren imprimir els primers llibres impresos, sobretot rituals, missals o llibres de cor. També es preocuparen de formar biblioteques pròpies i de dotar les seves esglésies respectives amb biblioteques, com en el cas de l'abadia d'Ager, en la qual fundà l'abat una biblioteca,

7. Veure en aquest sentit la síntesi oferta sobre l'arquebisbe per DOLORS CABRÉ "Don Gonzalo Fernández de Heredia, arzobispo tarraconense". *IX Congreso de Storia della Corona d'Aragona, Palerm, 1984*, 35-61; de Joan Serra Vilaró "Un artista desconegut i una obra seva", *Analecta Sacra Tarraconensia. Miscel·lània Finke d'Història i cultura catalana*, IX, 1935 (Barcelona), 159-167.

8. *Ibid.*, nota 5.

9. Tracten sobre aquest bisbe CARMEN BERLAGE i Fautor "Els tapissos de la Seu Vella, noves dades i aportacions", *Miscel·lània Amics de la Seu Vella*, Lleida 1992, 139-166; *ibid.* "El obispo Conchillos y los tapices de la Serie Mitológica de la Seo de Lleida; un ejemplo de arte de transición", *Actas del IX Congreso del CEHA, León, 1992* (en premsa).

10. *Ibid.*, nota 5.

11. Sobre aquest tema, la CATERINA ARGILES té en premsa un article a la Rev. *Acta Mediaevalia*, del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona; veg. també I. Padilla "Las campanas horarias de la catedral de Lleida: hacia una nueva censura del tiempo urbano (s. XV)", *Actes del Congrès de la Seu Vella de Lleida*, Ajuntament de Lleida 1991, 159-167.

Fig 1. Aula Capítular. Portada

Fig. 2. Aula Capítular. Volta

avui amb la major part dels seus fons perduts o destruïts¹². No hi ha dubte, que en aquest sentit el nostre abat pretenia emular la personalitat dels esmenats prelats i deixar viva memòria del seu pas per l'abadia, on vulguè que se l'enterrés als peus de la nau de la cripta de Santa Maria la Vella, com l'arquebisbe¹³. Les poques referències que ens dóna l'Arxiepiscopologi de Joan Blanc ens cercioren que fou una persona docta i pietosa, potser caldria afegir amb un cert complex d'inferioritat, que ens vindria corroborat pel fet de provenir d'un llinatge bord dels Heredia¹⁴. No solament s'entreveu en les seves empreses un esforç per emular a l'arquebisbe, sinó també un gran interès per deixar memòria viva, a través de totes les fundacions, del període del seu regiment de l'abadia.

Una de les empreses artístiques més reeixida del bisbe de Nicòpoli, títol honorífic sota el qual se'l coneixia popularment¹⁵, fou la continuació de les obres del claustre, que tot ensfa suposar que havia restat inacabat cap a finals del segle XIV o inicis del segle XV, possiblement degut a la derrota de Jaume el Dissortat en el seu enfrontament amb Ferran d'Antequera o ja arran de la mort del comte Pere. Actualment ens és molt difícil valorar aquestes obres en tota la seva dimensió, ja que el sector septentrional fou enderrocat en el bombardeig francès del segle XVII que sofri la vila¹⁶. A més d'una clau de volta en el darrer tram conservat de l'ala occidental, l'única estructura arquitectònica conservada de la seva època és l'aula capítular, amb suficients vestigis per

12. L'edició de llibres a través dels editors alemanys establerts a Barcelona, Saragossa o Tarragona, és una de les activitats lloables d'aquests homes amants de la cultura escrita. De Llorenç Peris es conserva a l'Arxiu Històric d'Ager un Rosenbach que recull les actes sinodals de l'abadia d'Ager, des del segle XIII, i un recull de concilis tarraconenses. Del mateix Rosenbach es conserva un missal fet editar per l'arquebisbe a Tarragona, del qual n'ofereix ja notícia Villanueva, XIX, 117; veg. també D. CABRÉ *op. cit.*, 46. Conchillos feu editar els seus llibres majorment a Saragossa, veg. E. BALASCHI "El misal del obispo Conchillos". *Actas del IX Congreso del CEHA*. León, 1992 (en premsa); *ibid.* a *Miscel·lània del segle XVI*. Institut d'Estudis Ilerdencs (en premsa).

13. L'arquebisbe fou enterrat als peus de la nau de la Catedral de Tarragona, sota terra; sobre hi feu col·locar Llorenç Peris una lauda sepulcral de bronze. Veg. com bibliografia més recent, de MARIA CARBONELL, a PALLIUM EXPOSICIO D'ART I DOCUMENTACIO, Catedral de Tarragona, 1992, 187 (núm. 143, Dionís Vergonyós *Lauda sepulcral de l'arquebisbe Gonzalo Fernández de Heredia*).

14. Aquesta és una qüestió plantejada d'antic que es fonamenta en l'heràldica emprada pel bisbe i que recull D. CABRÉ *op. cit.*, 52.

15. El títol honorífic de bisbe de Nicòpoli, com indica Villanueva, foren varios els bisbes auxiliars tarraconins que l'ostentaren.

16. Ens referim a la guerra dels Segadors, quan la vila, com moltes altres de Catalunya, sofri el primer bombardeig de la seva història. Un cop desaparegut el comtat d'Urgell el seu castell seguí essent placa militar, sobretot en temps de guerra.

poder fer-ne la descripció. S'ha parlat d'un cert caràcter eclèctic, pel que fa a les seves tendències artístiques¹⁷; valoració, al nostre entendre, no exacta del tot, doncs si és cert que ens apareix com una figura a cavall entre les dues tendències artístiques, està clar que aboga pel nou estil, com pot comprovar-se per les dues càtedres episcopals del cor de la catedral que feu realitzar¹⁸ i també per l'aula capitular que tot seguit tractarem. Com era l'habitual en aquella època, arquitectònicament es mantingueren en l'essencial les formes constructives pròpies del gòtic en la resolució de la sala i la volta de cobriment, de traceria i estelada: el portal, en canvi, es planteja totalment dins el nou estil «a la romana» que caracteritzà el llenguatge arquitectònic de la nova època. Tot ens fa suposar l'aplicació d'un modul de proporció en la resolució de la sala, de planta quadrada. Es tracta si més no d'un espai sobri i harmònic, sense decoració, que s'ens afigura com un veritable cub, entre altres consideracions, perquè la volta estelada és gairebé plana. Medeix la sala, de costat 5,30 m. i els murs 70 cms. de gruix. Quant a elements escultòrics, compta solament amb les quatre mènsules d'angle, situades a 2,5 m. d'alçada, que sostenen la volta, en les quals hi ha representats àngels amb filactèries¹⁹. La volta respon als paràmetres renovadors del gòtic d'aquest moment^{19 bis}, amb nervis i terceletes de pedra calixa tots d'igual secció i amb un motllurat menys concau que el que presenten els nervis de les voltes de creueria anteriors del claustre. Es tracta d'una volta de disseny bastant complicat, pel qual no hem trobat paral·lels exactes. Dóna la impressió que s'hagués aplicat pel disseny l'esquella del joc de «creu i ratlla». Potser s'arribà a aquesta disposició per les mateixes exigències d'aplicació de l'heràldica, que «grosso modo» ve a coincidir amb la que apareix representada en els respallers de les cadires episcopals del cor de Tarragona. El centre de la volta el presideix l'heràldica de la Col·legiata de Sant Pere, dues claus creuades, mentre al voltant, alternant amb l'heràldica

17. MARIÀ CARBONELL ho argumenta en relació a la lauda i fins possibilita que fos el propi abat el dissenyador o inspirador de la iconografia i estil gotitzant del gravat que la decora. Malgrat no haver-ne conservat vestigis ni cap descripció, hem d'afegir que l'abat es feu fer també una lauda de bronze per la seva sepultura.

18. Veg. SANC CAPDEVILA *La Seu de Tarragona*, Barcelona, 1935, 19; veg. també J. GARRIGA, amb la col·lab. de M. Carbonell "L'època del Renaixement, el segle XVI", *Història de l'Art Català*, Barcelona, Edic. 62 1986, IV, 118.

19. L'escultura és molt malmesa i solament es conserven tres de les mènsules, que pel seu estat de conservació no ens permeten assegurar absolutament que es tracta de figures d'àngels.

19 bis. La renovació del gòtic en aquesta etapa es fa ben evident, com indica A. CIRUGI, 1979, 64-65 (veure nota 21, on figura la cita bibl.); veg. també V. NIETO et alii *Arquitectura del Renacimiento en España (1488-1599)*, Madrid, Ed. Càtedra 1989, 18; J. CAMÓN AZNAR *La arquitectura y la orfebrería españolas del siglo XVI*, Summa Artis, Madrid, Espasa-Calpe 1978 (1a. ed. 1959), XVII, 18.

Fig. 3 Aula Capítular. Clau de volta amb l'heràldica Heredia.

Fig. 4. Aula Capítular Ménsula d'angle

típica tarraconina de la "T", apareix la pròpia dels Heredia, tres i cinc torres respectivament sobre camp de gules, alternant a l'ensens amb la pròpia bastarda de la banda creuada de l'abat, la mateixa que figurava també sobre el portal de l'hospital de Sant Nicolau²⁰. Totes les claus de volta, curiosament, són de guix i de secció circular amb el fons tractat a manera de venera, sobre el qual campegen els escuts que contenen l'heràldica descrita, amb un disseny quasi hexagonal, d'origen italià i d'ús ja en el segle XV²¹.

Quant a l'escultura descrita de les mènsules, malgrat estar molt destruïda s'hi percep l'activitat d'un escultor de llenguatge renovat, encara que de poca qualitat. La resolució de les mitges figures tendeix, en aquest sentit, vers una simplificació de les formes. Les tres figures que perviuen estancoronades en la part superior per un cos mensular, amb un motllurat molt simplificat. Si hem de buscar un estil proper, encara que no coincident, ens cal veure algunes de les mènsules de les capelles laterals del mur septentrional de la nau de Santa Maria de Balaguer, on endemés apareixen també figures d'àngels ostentant filactèries²².

La cronologia d'aquesta aula capitular és fa difícil de precisar, degut a la manca de referents documentals sobre la seva construcció. Afortunadament, Villanueva ens transcriví la làpida commemorativa que feu escriure l'abat per presidir aquell espai, en l'àtic del portal, conservada encara, però de lectura més difícil. Per una inscripció afegida, per altra part, ens assabentem que es col·locà el 1555, pel que ens inclinem a pensar que l'obra es va poder dur a terme entre el 1542 i aquesta data. És fins i tot versemblant pensar que el portal s'estava constmuint quan l'abat va morir, doncs no sembla acabat, li manca el coronament, ja sigui un frontó o un component semblant, com s'escauria en un portal d'aquesta mena²³. Per l'estil no és gens contradictori, si tenim en compte que en aquest període s'imposà en les construccions catala-

20. Veg. VILLANUEVA, IX, 122. També esmenta l'heràldica de la banda creuada, sobre el portal de l'hospital, Ambrosio Escudero en el llibre de Visita (1783-1785). Arxiu Capitular de Lleida, veg. fols. 564-565.

21. Aquesta tipologia d'escut ens apareix igualment en les voltes del presbiteri de Santa Maria de Balaguer, en aquest cas ostentant les armes de la ciutat. Veg. sobre aquesta església A. CÀRICA *L'Art Gòtic Català. L'arquitectura dels segles XV i XVI*, Barcelona, Ed. 62, 1979, 90; ibid. *L'Art Gòtic Català. L'arquitectura dels segles XIII i XIV*, Barcelona, Ed. 62 1977, 100; J. BOVÉ "Estudi de les restauracions de l'església gòtica de Santa Maria de Balaguer dels anys 1881-1883 i 1954", *La Noguera/Estudis*, 2, 1987 (Balaguer), 42 i fig. 12. Podeu consultar també de P. SANAHUJA *Història de la ciutat de Balaguer*, Ajuntament de Balaguer, 1984 (1a. ed. 1975, ed. a cura de D. Carrové), 184-198.

22. ut supra.

23. Pels exemples que hem pogut examinar, no és habitual deixar els portals sense remat. Molt freqüentment s'hi col·loca un frontó triangular, tal como ho podem veure al portal del col·legi de Sant Lluís de Tortosa. Cap la possibilitat que aquest element s'hagués sostret.

nes una certa austeritat en el moment d'aplicar el llenguatge formal classicista, interessats més els executors en la resolució de problemes estructurals. El que s'observa sobretot és l'aplicació de solucions simples i d'estricta matèria arquitectònica, fonamentades en els ordres clàssics, amb una clara preferència pel dòrico-toscà²⁴.

Formalment, aquest portal, ja sense cap element gòtic o d'ascendència gòtica, està constituït per una gran arcada d'accès de mig punt, flanquejada a banda i banda per suports compostos, conformats per plintes amb sengles columnes superposades de fustllis i adossades, coronades per capitells dòrico-toscans, damunt de les quals se sobreposen encara pilastres adossades, molt poc pronunciades, que sostenen l'entaulament de coronament del primer pis, provist d'una cornisa de perfil còncau. Pilastres i carcanyols, tot permaneceix llis; solament destaca la dovella-clau de l'arcada, seguint un model mensuliforme molt típic d'aquests portals. A sobre de la cornisa, al cim d'un breu esgraonat, s'assenta l'àtic amb la lauda esmentada dedicatòria, com si es tractés d'un arc triomfal, flanquejat per dues volutes, de les quals sorgeixen tres tiges vegetals, molt sumàries. El text transcrit per Villanueva (IX, 149) és el següent: «*Est locus hic pacis, tractant ubi provida rerum fratres consiliis, et religionis opus. Vos ergo, furie, rixe, discordia, lites. Ite foras toto limine, et este procul. Sic pater Antistes statuit Nicopolitanus, cum sacram hanc eadem condidit. Ite toraas.*».

No hem trobat tampoc cap paral·lel exacte del disseny de portal, que es distancia ben clarament dels exemples lleidatans, malgrat pertànyer a una mateixa època²⁵. L'exemple més proper ens l'ofereix el portal de Sant Lluís de Tortosa, fundat el 1544, en el qual hi advertim la mateixa tipologia de capitells, així com la mateixa sobrietat en el seu conjunt formal²⁶.

Malgrat la manca de referents documentals, no descartem que fos mercès al seu impuls que s'emprengueren obres de remodelació en la parroquial de

24. Veg. J. GARRIGA *op. cit.*, 24.

25. Sobre aquests podeu consultar l'article del grup del Renaixement «Nemini Parcos», coordinat per l'autor, a *l'HerdaHumanitats*, 1993 (en premsa) i «Los inicios del Renacimiento en Lleida», *IX Congreso del CEHA*, León, 1992 (en premsa); NIMO COMPANYY «Las portadas clásicas del claustro de la Seu Vella», *Actes del Congrès de La Seu Vella*, Ajuntament de Lleida, 1991, 295-311; *ibid.* i E. Balasch «Documents sobre les portades clàssiques de la Seu Vella», *ibid.*, 321-329; E. Balasch «Les portades clàssiques de la Seu Vella: La portada de Santa Maria la Vella», *Miscel·lània Amics de la Seu Vella*, Lleida, 1992, 127-137.

26. Veg. J. GARRIGA *op. cit.*, 98-102. Mostra aquesta portada una gran sobrietat i el mateix tipus de capitell dòrico-toscà que veiem a Ager. Aquesta tipologia de capitell ens apareix en nombrosos monuments catalans, com la galeria superior del claustre de Sant Cugat del Vallès; fora de Catalunya podem fer esment de Sant Nicolau d'Ubeda (Còrdova) i de Sant Andreu de Encinasola, a la província de Huelva - veg. V. NIÑO LLAH *op.cit.*, 182-183 i 173, figs.115 i108.

Sant Vicenç d'Ager, així com la construcció d'un nou portal en el mur occidental de la nau de l'antiga església de Sant Salvador; a més a més va finalitzar-se el majestuós retaule major, del qual perviu solament la taula central, amb la representació de Sant Vicenç²⁷. Es duqué terme també en la seva època el retaule major de Sant Julià de la Règola, que fou destruït durant la guerra civil del 36, no restant cap vestigi o il·lustració per a poder determinar què com del seu estil i molt menys del seu comitent²⁸.

27. Sobre aquestes obres veg. de l'autor l'article ressenyat a la nota 5. Quant al retaule de Sant Vicent, l'estudi més recent l'acabem d'efectuar pel catàleg de l'Exposició La Pulchra (en premsa), on proposem Franci Baget com possible autor de la taula; veg. també de l'autor "Pere Nunyes i la pintura lleidatana de la primera meitat del segle XVI", a *Ilerda/Humanitat* (en premsa).

28. *Ibid.* article cit.

Fig. 5. Aula Capitulare. Detall d'un capitell del portal

Fig. 6. Aula Capítular. Detall de la clau de l'arc del portal